

מסעות תלמידי תיכון לפולין

תקציר

מערכת החינוך בישראל רואה חובה לעצמה להנחיל לתלמידיה את המשמעויות ההיסטוריות, המוסריות והחינוכיות של גורל העם היהודי בשואה. לכן משרד החינוך (להלן - המשרד) מעודד תלמידים ומסייע להם לפקוד את שרידי הקהילות היהודיות ואת אתרי מחנות ההשמדה בפולין. המסע לפולין החל בשנת 1988 בהשתתפות 200 תלמידים, ובמהלך השנים גדל מספרם עד כ-25,000 בכל שנה. ההוצאה הכספית הכוללת למסע הייתה בשנת 2009 כ-162 מליון ש"ח; בחלק הארי שלה נשאו הורי התלמידים.

בשנים 1988-1990 הגדירה ועדה שהקים המשרד (ועדת פולין) את מטרות המסע וקבעה את תכנית ההכנה למלווים ולתלמידים, ובשנת 2003 הקים המשרד את "מינהלת פולין" (להלן - מינהלת פולין או המינהלה) העוסקת בצד הארגוני של המשלחות. המשרד מארגן משלחות מטעמו (להלן - משלחות ממלכתיות) והן כ-20% מכלל המשלחות, ומאפשר לבתי ספר לארגן בעצמם משלחות (להלן - משלחות עצמאיות) והן כ-80% מכלל המשלחות. במרוצת השנים הוציא המשרד הנחיות בכל הקשור לארגון המסע והן רוכזו בחוזרי מנכ"ל המשרד.

פעולות ביקורת

בחודשים אפריל עד יולי 2010 בדק משרד מבקר המדינה את הטיפול של המשרד במסעות תלמידי תיכון לפולין. בין היתר, נבדק אם המשרד בחן את המטרות הפדגוגיות של המסע ועדכן במשך השנים שהוא מתקיים; פיקוח המשרד על התנהלותם; אפיון המשלחות לפי פרמטרים חברתיים-כלכליים. הבדיקה נעשתה במינהל חברה ונוער (להלן - המינהל) ובמינהלת פולין. בדיקות השלמה נערכו ביחידות שונות במשרד: בשירות הפסיכולוגי החינוכי (שפ"י), באגף הביטחון, באגף המפקחים המרכזים ובלשכת המדען הראשי.

עיקרי הממצאים

הפן הפדגוגי

1. מאז הגדירה ועדת פולין את מטרות המסע חלפו שני עשורים. בפרק זמן זה חלו תמורות רבות הן באירופה והן בחברה הישראלית, ואולם המשרד לא שב ובחן את מטרות המסע.

2. מאז החלו המסעות המשרד לא בדק עניינים רבים הנוגעים אליהם כגון השפעתם על משתתפיו, הערך המוסף שלהם, מידת ההשגה של מטרותיהם, שינוי עמדות של בני נוער בעקבות המסעות והימנעות בני נוער רבים מליטול בו חלק. רק בסוף שנת 2007 החל המשרד במחקר שמטרתו לבחון סוגיות אלה, והמחקר אמור להיות מוכן בסוף דצמבר 2010.

3. מאז החלו המסעות מתקיים בחברה הישראלית דיון ציבורי בעניינם שבמסגרתו עולות שאלות מהותיות לגבי נחיצותו. למתנגדים ולתומכים טיעונים אידיאולוגיים, חינוכיים, ערכיים, מוסריים וכלכליים. סוגיות אלה לא נידונו בדיון מעמיק בהנהלת משרד החינוך, ובמשך השנים היא לא גיבשה מדיניות בעניינן.
4. מן ההתחלה התקיימו המסעות בעיקר לפולין, ומסוף שנת 2004 המשרד אינו מאפשר ביקור במדינות נוספות. השאלה מדוע המסעות מתקיימים דווקא לפולין ולא לגרמניה או למדינות אחרות שגם על אדמתן התרחשה השואה צפה ועלתה פעמים רבות. הגבלת המסעות לפולין בלבד עוררה לא אחת הסתייגויות, ולמשרד היו הצעות למסעות למדינות אחרות. חרף זאת לא בחן המשרד אפשרות לקיום מסעות ליעדים אחרים.
5. תלמידים המשתתפים במסע מחויבים בהכנה לקראתו, ורוב בתי הספר מסתייעים לשם כך במכוני השואה. המשרד אינו בודק ומוודא שהתכניות של המכונים אכן מופעלות ככתבן וכלשונו, ואין מפקחים מטעמו המקיימים ביקורת בשלבי ההכנה כדי לוודא שהמכונים פועלים בהתאם להמלצותיו הפדגוגיות.
6. לדעת המשרד, השיבה הביתה היא שלב חשוב במסע. אף על פי כן הוא הזניח פן זה של המסע.
7. המשרד לא הכין לנשאים בארץ תכניות שיקלו על גישור הפערים בין התלמידים שהשתתפו במסע לבין אלה שלא נטלו בו חלק.

הפן המינהלי

1. למינהלת פולין שני תפקידים עיקריים: איסוף מידע וריכוזו ומתן שירותים למשלחות הממלכתיות והעצמאיות. המשרד לא הנחה את המינהלה לאגור את הנתונים המועברים אליה מבתי הספר. כתוצאה מכך אין ביכולתו לעקוב אחר מפעל המסעות לפולין לאורך שנים ולקיים הערכה כוללת בעניינן.
2. המינהלה אינה אוספת נתונים על התשלומים הנוגבים מהורי התלמידים במשלחות העצמאיות, שהן מרבית המשלחות, ואינה אוגרת בצורה מסודרת מידע על תשלומי ההורים במשלחות הממלכתיות. משום כך אין למשרד מידע מדויק על תשלומי ההורים.
3. הנתונים במאגר הממוחשב של המינהלה אינם בנויים לפי ההגדרות של האחראי לתקינה במינהל התקשוב ומערכות המידע שבמשרד. כתוצאה מכך קשה להשוות את הנתונים שבמאגר הממוחשב של המינהלה לנתוני מאגרים אחרים במשרד, ואי-אפשר לאפיין את המסעות ולנתחם לפי פרמטרים שונים.
4. ההוצאה הכספית הכוללת למסע בשנת 2009 הייתה כ-162 מליון ש"ח; כ-9% ממנה מימן המשרד מתקציבו. מנתוני תקציב המשרד עולה כי במשך שנים תקצב המשרד את המסע בחסר, לפיכך נדרשו מדי שנה תוספות תקציביות ניכרות. לפיכך אין בידי המשרד נתונים עדכניים על הוצאותיו במהלך השנה. למידע זה חשיבות רבה למנהלים ולמקבלי החלטות לקביעת מדיניות כוללת.

מאפייני המשלחות בשנת 2009

1. המשלחות מגיעות רק ממחצית ממוסדות הלימוד בחטיבה העליונה - מהמגזר היהודי בפיקוח ממלכתי וממלכתי דתי. מאחר שהמשרד רואה עצמו מחויב להנחיל את משמעויות השואה במערכת החינוך כולה עליו לבחון אם שיעורי השתתפות אלה והתפלגותם עולים בקנה אחד עם מטרותיו.
2. בחינת נתוני בתי הספר במשלחות לפי מדד הטיפוח¹ העלתה כי יש מתאם חיובי בין רמת הטיפוח של בית ספר לבין השתתפותו במסע לפולין: כשני שלישים מן המשלחות הם בשליש העליון של קבוצות הטיפוח.
3. הסיבות לאי-השתתפות תלמידים במסע לפולין יכולות להיות כספיות, נפשיות או אידיאולוגיות, אי-מודעות לו או אי-כלילת ההשתתפות במסע בסדר העדיפות של התלמיד או של הוריו. המשרד לא בדק מהן הסיבות לאי-השתתפות תלמידים במסע ואין הוא יודע אם התשלום הוא החסם העיקרי לכך.
4. המשרד לא ריכז נתונים על משתתפי המשלחות ולא אפיין אותם כדי ללמוד אם קיים מתאם בין הסיבות לאי-השתתפות תלמידים במסע לבין המרכיבים במדד הטיפוח.

סיכום והמלצות

כבר יותר משני עשורים מתקיימים בחסות משרד החינוך מסעות בני נוער לפולין, ומספר המשתתפים בהם הולך וגדל. מסעות אלה עוסקים בעיקר בחוויה הרגשית של מאורעות השואה על ידי סיורים באתרים שבהם התרחשה.

מטרות המסע ומסלוליו נקבעו כשהחלו בהם; לאחר מכן התעצם השיח הציבורי לגבי המסע ומסלוליו, אך תוכנו לא נדון בדיון מעמיק במשרד החינוך. על הנהלת משרד החינוך לבדוק אם מטרות המסע הושגו ולבחון אותן לאור התמורות הרבות שהתחוללו בחברה הישראלית ובאירופה. כמו כן מוטלת עליו החובה לבחון מחדש את אתרי המסע ומסלוליו ואת הדרך המיטבית להנחלת זיכרון השואה.

על המשרד להכין מסד נתונים ממוחשב עם כל המרכיבים הרלוונטיים למסעות, ומהם יוכל להפיק מידע שיסייע לו לאתר נקודות תורפה וכשלים הנוגעים להם, להסיק מסקנות ולתקן את הטעון תיקון.

חלק הארי של המסע ממומן בידי ההורים. תשלומים אלה האמירו מאוד בשנים האחרונות והם אינם שווים לכל נפש. על משרד החינוך לבדוק מהן הסיבות לאי-השתתפות תלמידים במסע ולדאוג ששיקולים כספיים לא ימנעו את השתתפותם בו.

1 "מדד הטיפוח" - הוא מדד שבנה המדען הראשי של המשרד בשנת 2006 כדי לסייע בהקצאת חלק מהמשאבים במערכת החינוך וכדי לסייע בניבוי הישגים לימודיים של תלמידים. במדד הטיפוח כמה מרכיבים.

מבוא

מערכת החינוך בישראל רואה חובה לעצמה להנחיל לתלמידיה את המשמעויות ההיסטוריות, המוסריות והחינוכיות של גורל העם היהודי בשואה. השואה הפכה למרכיב מרכזי בתודעת הזוהר היהודית, וככל שגובר המרחק בזמן מהשואה מתעצמת חשיבות נוכחותה בזיכרון הקולקטיבי הישראלי².

הדידקטיקה של הוראת השואה³ יכולה להתקיים בהוראה עיונית תוך ניתוח אירועים⁴ או בהנחלתה כתרבות זיכרון והנצחה. לפי הגישה החינוכית הכוללת, הנחלת השואה צריכה להיות הן בלימוד שיטתי במשך שנים והן דרך חוויות רגשיות הנקלטות מתרבות זיכרון השואה והנצחתה⁵. לימוד דידיקטי או קוגניטיבי של השואה במערכת החינוך מתקיים, בעיקר, במסגרת הוראת מקצוע ההיסטוריה ומופיע גם בנושא בחירה במקצועות כמו ספרות, אמנות ופילוסופיה. תרבות הזיכרון וההנצחה באה לידי ביטוי, בין היתר, בטקסי זיכרון ובמסעות לפולין.

המסע הראשון של תלמידי תיכון לפולין בחסות משרד החינוך (להלן - המשרד) יצא בסתיו 1988 והשתתפו בו 200 תלמידים. בעקבותיו החלה הפעלת תכנית המסעות לפולין שקיבלה את השם "את אחיי אני מבקש" (להלן - המסע או המסעות לפולין). במהלך השנים גדל מספר המשתתפים במסעות, ובשנים האחרונות מספרם הוא כ-25,000 בכל שנה. מתחילת המסעות ועד סוף 2009 השתתפו בהם כ-350,000 בני נוער. ההוצאה הכספית הכוללת למסע בשנת 2009 הייתה כ-162 מיליון ש"ח; הורי התלמידים נשאו בעיקר הנטל (ראו להלן).

מעורבות המשרד בארגון המשלחות ובצד החינוכי שלהם גדלה במהלך השנים. מינהל חברה ונוער שבמשרד (להלן - המינהל) מופקד על הנושא, ובשנת 2003 הוא הקים את "מינהלת פולין" (להלן - מינהלת פולין או המינהלה) המופעלת על ידי גוף חיצוני ומטפלת באיסוף מידע ובצד הארגוני של המשלחות.

בחודשים אפריל עד יולי 2010 בדק משרד מבקר המדינה את הטיפול של המשרד במסעות תלמידי תיכון לפולין⁶. בין היתר נבדק אם המשרד בחן את מטרותיו הפדגוגיות ועדכןן בשנות קיום המסע; פיקוח המשרד על התנהלותם; אפיון המשלחות לפי פרמטרים חברתיים-כלכליים. הבדיקה נעשתה במינהל חברה ונוער ובמינהלת פולין. בדיקות השלמה נערכו ביחידות שונות במשרד: בשירות הפסיכולוגי החינוכי (שפ"י), באגף הביטחון, באגף המפקחים המרכזים ובלשכת המדען הראשי.

- 2 ראו לדוגמה: 1. ג'קי פלדמן, "בעקבות ניצול השואה הישראלית: משלחות נוער ישראליות לפולין וזוהר לאומית", בתוך תיאוריה וביקורת 19 (סתיו 2001), עמ' 170. 2. ד"ר יאיר אורון, גילה זליקוביץ, ד"ר נילי קרן, מושגים ועמדות של פרחי הוראה בישראל ביחס לאנטישמיות וגזענות, דוח מחקר, מכללת סמינר הקיבוצים ת"א, היחידה למחקר ולמעקב, המרכז להוראת השואה ויהדות זמננו (1996), עמ' 56.
- 3 על "הוראת השואה והנחלת לקחיה במערכת החינוך" ראו מבקר המדינה, דוח שנתי 60 ב' (2010), עמ' 823.
- 4 חיים שצקר, "השואה בספרי לימוד - ניתוח משווה", בתוך ישראל גוטמן וגדעון גרייף (עורכים), השואה בהיסטוריוגרפיה, הרצאות ודיונים בכינוס הבין-לאומי החמישי של חוקרי השואה (מארס 1983), "יד ושם", ירושלים.
- 5 מיכאל ירון, "הוראת השואה במסגרת שיעורי ההיסטוריה", בשביל הזיכרון, "יד ושם", רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, גיליון מס' 44 (ינואר-פברואר 2002), עמ' 4-9. (מיכאל ירון הוא מפקח מרכז (מפמ"ר) היסטוריה במגזר היהודי בפיקוח ממלכתי).
- 6 על "מסעות בני נוער לפולין ולצ'כיה" ראו מבקר המדינה, דוח שנתי 51 ב' (2001), עמ' 516.

ההיסטוריה של המסעות

1. מסעות בני נוער לאתרים באירופה שבהם הוציאו הנאצים לפועל את "הפתרון הסופי" החלו עוד בטרם חלה חובת הוראת השואה במערכת החינוך. המסע הראשון היה בקיץ 1965 לפולין ולצ'כיה.⁷ שנה לאחר מכן יצאה משלחת נוספת, אך בעקבות מלחמת ששת הימים וניתוק היחסים הדיפלומטיים בין ישראל לפולין לא יצאו לשם משלחות נוספות.
 2. בשנת 1979 החליט המשרד להחיל את חובת הוראת השואה כפרק בלימודי ההיסטוריה בהיקף של 30 שעות שנחיות בחטיבה העליונה, ומשנת 1983 נושא השואה נכלל בבחינות הבגרות בהיסטוריה. בשנת 1983, לרגל ציון 40 שנה למרד גטו ורשה, יצאו לפולין משלחות של ארגונים יהודיים מהארץ ומהעולם ובהם גם משלחת של התנועות הקיבוציות. משנת 1985 שלחו התנועות הקיבוציות אחת לשנה משלחות לפולין בשילוב מלווים ניצולי שואה כאנשי עדות. העדויות והחוותיות של המורים ושל התלמידים שהשתתפו באותן משלחות חיזקו את ההערכה בקרב אנשי חינוך שהנסיעות הללו מזמנות למשתתפים חוויה חינוכית חשובה ובעלת עוצמה.
 3. בשנת 1986 ביקר בפולין מנהל המינהל דאז והגיע למסקנה כי לסיור בפולין פוטנציאל חינוכי רב. בעקבותיו ביקר שם בשנת 1988 שר החינוך דאז, מר יצחק נבון, שהתרשם אף הוא בצורה דומה, ולכן החליט המשרד לבנות תכנית חינוכית למסעות לפולין לבני נוער ולתלמידים בכיתות י"א-י"ב.
 - להכנת התכנית החינוכית למסעות לפולין הקים המשרד את ועדת פולין, שפעלה בשנים 1988-1990, וכללה צוות של המינהל, מחנכים וחוקרים ממכוני השואה.⁸ הוועדה הגדירה את מטרות המסע וקבעה את תכנית ההכנה למלווים ולתלמידים. פרי עבודת הוועדה והנחיות נוספות בעניין התפרסמו בחוזר מנכ"ל המשרד בשנת 1991. חוזר מנכ"ל נוסף פורסם בשנת 1999 והחוזר האחרון שהתפרסם היה בשנת 2004⁹ (להלן - חוזר מנכ"ל משנת 2004 או הוראות הקבע).
 4. עד שנת 2004 נסעו משלחות של תלמידים גם למדינות אחרות - גרמניה, אוקראינה, צ'כיה וליטא. מסלולי המסע בפולין, התקפים עד היום, התגבשו בשנים 1986-1988 והם כוללים שלוש ערים: ורשה, לובלין וקרקוב, אשר סמוך לכל אחת מהן יש מחנה ריכוז והשמדה: ליד ורשה - מחנה טרבלינקה, ליד לובלין - מחנה מיידאנק, ליד קרקוב - מחנה אושוויץ-בירקנאו. מסוף שנת 2004 המשרד אינו מאפשר ביקור אלא בפולין¹⁰.
 5. המשרד מארגן משלחות מטעמו (להלן - משלחות ממלכתיות) שהן כ-20% מכלל המשלחות; בשנים האחרונות השתתפו בהן כ-4,000 תלמידים בשנה. המשלחות הממלכתיות מתאימות לבתי ספר קטנים, למוסדות ולארגוני נוער ולתלמידים עם צרכים מיוחדים. המשרד קובע את תכנית המסע של המשלחות מטעמו והן מחויבות להשתתף בטקסים ממלכתיים (כגון תפילת ליל שבת, פגישה עם חסידי אומות עולם, טקס במחנה בירקנאו). מועדי הנסיעה של המשלחות הממלכתיות הם שניים: בחודשים אוקטובר ונובמבר (להלן - סבב ראשון) ובחודשים מרס ואפריל (להלן - סבב שני).
 - המשרד אפשר, ברמות שונות של פיקוח, לבתי ספר לארגן בעצמם משלחות למסע (להלן - משלחות עצמאיות), ובשנים האחרונות הן מהוות כ-80% מכלל המשלחות. הן פונות למינהלת
-
- 7 ישראל קרצנר, אבני דרך בתוכנית החינוכית של המסע לפולין (יוני 2010), מינהל חברה ונוער, משרד החינוך.
 - 8 מכוני שואה הם מוסדות העוסקים במחקר השואה ובהנצחתה. המוסדות המוכרים בידי המינהל הם "יד ושם", "בית לוחמי הגטאות", "משואה", "מוזיאון יד מרדכי", "מורשת", "אות ועד", "יד לעד - בית העדות", "מכון אייבשיץ", "בית טרוזין" ו"שם עולם".
 - 9 חוזר המנהלת הכללית, "הוראות קבע, משלחות בני נוער לפולין - את אחי אני מבקש", סה/4(ב) כסלו התשס"ה - דצמבר 2004.
 - 10 בסעיף 3.2.1 בהוראות הקבע נאמר ש"אין לשלב ביקור במדינה נוספת במסגרת המסע לפולין".

פולין לבקשת חסות ולקבלת אישור לתהליך החינוכי של מסען. עד שנת 1999 נדרש כל בית ספר שביקש להשתתף במסע לקבל אישור ביטחוני; מאז מעורב המשרד במתן אישור זה, במתן אישור חינוכי אחרי בדיקה של תכנית ההכנה למסע ותכנית המסע, באישור צוותי ההדרכה של המשלחות ובהכשרת המורים המלווים אותן. המשלחות העצמאיות נוסעות שמונה חודשים בשנה; הן אינן נוסעות בחודשים דצמבר וינואר בגלל תנאי החורף בפולין, ובחודשים מאי ויוני - בגלל בחינות הבגרות. גם משלחות של תנועות נוער ושל הקיבוצים יוצאות למסע במסגרת המשלחות העצמאיות על פי המתווה החינוכי של המשרד. הגידול הניכר לאורך שנים במספר בתי הספר והתלמידים המשתתפים במסע היה בעיקר במשלחות העצמאיות.

6. ההכנות למסע הן מכלול חינוכי, רגשי וארגוני. לפי הוראות הקבע, לכל קבוצת נוער צריכים להצטרף מלווים בעלי תפקידים מוגדרים: ראש משלחת, מורה-מלווה, מדריך ומאבטח. ההוראות ממליצות לצרף למשלחת אנשי עדות ואנשי רפואה. לפני היציאה למסע נדרש כל מוסד חינוכי שתלמידיו משתתפים במסע, להכין את התלמידים. בהכנה למסע לומדים המשתתפים את הנושאים האלה: תולדות יהודי פולין, מורשתם הרוחנית, הדתית והתרבותית; פולין בזמן מלחמת העולם; עיקרי האידיאולוגיה הנאצית; יהודי פולין בתקופת השואה; חסידי אומות העולם; דרכי ההתמודדות עם השואה והנצחתה; יחסי יהודים ופולנים לאחר השואה.

התפיסה החינוכית ומטרות המסע

התפיסה החינוכית של המשרד לגבי המסעות מובאת בהוראות הקבע: "מערכת החינוך בישראל רואה עצמה מחויבת להנחיל את מלוא המשמעות ההיסטוריות, המוסריות והחינוכיות של הגורל היהודי, הן היהודיות והן האנושיות, לילדינו המתבגרים והעתידים להמשיך ולעצב את עתידם ואת קיומם של עם ישראל ומדינת ישראל. משרד החינוך התרבות והספורט מוצא לנכון לפקוד את שרידי קהילות ישראל בפולין ואת אתרי מחנות ההשמדה שהקימו שם הנאצים ועוזריהם. מסע זה נועד לחזק את שייכותם של התלמידים לעם ישראל ואת זיקתם למורשתו ולדורותיו".

במהלך השנים עלו שאלות רבות בעניין מטרות המסע והשגתן כמו השפעת המסע על משתתפיו, הערך המוסף שלו, סיבות לאי-השתתפות תלמידים או בתי ספר במסע, תרומתו לחרייתת זכר השואה בתודעה באופן מעמיק, שינוי בעמדות בני נוער אחריו.

למן תחילת המסעות לא בדק המשרד את השאלות הללו ואין בידי תשובות. רק בספטמבר 2007, במלאת 20 שנה להפעלת התכנית, פנה המינהל לראמ"ה (הרשות הארצית למדידה ולהערכה בחינוך הפועלת במשרד) בבקשה לקיים מחקר הערכה על משלחות הנוער לפולין (להלן - מחקר הערכה¹¹). מטרת המחקר הייתה לבדוק האם הושגו מטרות המסע לפולין כפי שהגדירן המשרד בתחומים האלה: הקוגניטיבי, הרגשי והערכי - הלאומי והאוניברסלי.

המשרד השיב למשרד מבקר המדינה בנובמבר 2010 (להלן - תשובת המשרד) כי כתיבת דוח המחקר בעיצומה, ועל פי לוח הזמנים, דוח מסכם, המכיל את התוצאות הסופיות, של המחקר יוגש לאישורה של ראמ"ה עד סוף דצמבר 2010.

לדעת משרד מבקר המדינה, על המשרד היה להתמודד עם שאלות היסוד שהובאו לעיל כבר מזמן, ומאחר שלא עשה כך עליו לפעול להשלמת המחקר לאלתר.

11 צוות חוקרים מהמרכז האוניברסיטאי יהודה ושומרון באריאל נבחר במכרז לבצע את מחקר ההערכה.

מטרות המסע

1. מטרות המסע, תוצר עבודתה של ועדת פולין, פורסמו בחוזר מנכ"ל המשרד בשנת 1991, ואלה הן:

א. "להכיר את עושרם הרוחני והתרבותי ואת מלוא היקפם וחיוניותם של החיים היהודיים בפולין לפני מלחמת העולם, על ידי ביקור באתרים ומפגש עם השרידים של החיים היהודיים הזרועים ברחבי פולין.

ב. לחוש ולנסות להשיג את משמעות עומקם והיקפם של החורבן והאבדן של היהודים שנרצחו ושל היהדות שנעקרה.

ג. לחוש ולנסות להשיג את השפל המוסרי ואת המדרגה התחתונה של הדעה-הומניזציה שהגיעו אליה הנאצים, שהגו, תכננו וביצעו את רצח העם היהודי בגטאות, ביערות ובמחנות הריכוז וההשמדה.

ד. לחוש ולנסות להשיג את מלוא המשמעות של עמידתם האמיצה ומאבקם חסר התנאים והסיכויים של היהודים שיצאו אל מול הצורך, להילחם בו ובכוונותיו הזדוניות.

ה. לחוש ולנסות ליצור את הקשר של הצעירים הישראלים לעברם הקיבוצי-היהודי, להעמיק את הזדהותם עם גורלו של העם היהודי ולשפר ולחזק את ההרגשה ואת ההכרה בדבר המחויבות האישית להמשכיות החיים היהודיים ולקיומה הריבוני של מדינת ישראל.

ו. להביא לליבון ולברור מחודש של מושגים, של הנחות יסוד ושל דפוסי חשיבה והתייחסות אל כל הקשור בתולדות ישראל, בהתנהגות היהודית בשואה, בערכי הצינונות, ביחסים של יהודים ולא יהודים ובקנייני המוסר וההומניזם.

ז. לאפשר לבני הנוער לפעול הלכה למעשה לשיקום, לשיפוץ, לניקוי ולשימור אתרים ושרידים יהודיים הפזורים ברחבי פולין.

למסע בפולין היבטים קוגניטיביים, ערכיים, חברתיים, ובעיקר של "חוויה רגשית": לנסות להבין את החיים היהודיים בפולין טרם המלחמה, את עקירתה והכחדתה של יהדות זו ואת הדעה-הומניזציה שעשו הנאצים ליהודים. הוא נועד גם ליצור קשר בין התלמידים לבין עברו של העם היהודי ולהפיק את הלקח הלאומי של הצורך במדינה יהודית. יש לו גם שתי מטרות קונסטרוקטיביות: האחת, שיפוץ ושיקום של אתרים יהודיים הפזורים ברחבי פולין, והאחרת - חיזוק הקשר של בני הנוער עם שרידי הקהילות היהודיות.

2. בשנת 1995 הדגיש שר החינוך דאז, פרופ' אמנון רובינשטיין¹², את החשיבות החינוכית של משלחות הנוער לפולין ולאתרי ההשמדה. הוא אמר כי "אין ערוך לביקור ולסיור באתרי ההתרחשות עצמם", והידיעה הקוגניטיבית והחוויה האמוציונלית חוברות יחד להזדהות עזה בלב התלמידים כחלק בלתי נפרד מתודעתם ומאישיותם.

3. בחוזר המנכ"ל משנת 1999 נוספו שתי מטרות העוסקות בלקחיה האוניברסאליים של השואה ובחובות לשמור על הדמוקרטיה ולהגן עליה ולהיאבק בגזענות: "להכיר את עיקרי האידיאולוגיה הנאצית, לעמוד על המניעים ועל הנסיבות שהביאו לעלייתה ולמעשים של אכזריות ובהמיות שלא היו כמותם בהיסטוריה האנושית; לעמוד על יסודותיו של המשטר הטוטליטרי שבמסגרתו הכריזה גרמניה הנאצית מלחמת השמד נגד העם היהודי ורצחה שלישי מבני עמנו וכן ביצעה פשעים אחרים נגד האנושות ולהפיק מכך את הלקח הלאומי של הצורך במדינה יהודית ריבונית וחזקה והן את

12 אמנון רובינשטיין, "החשיבות החינוכית של משלחות הנוער לפולין ולאתרי השמדה", בשביל הזיכרון, ביטאון בית הספר המרכזי להוראת השואה, "יד ושם", גיליון מס' 7 (אוקטובר 1995), עמ' 4.

הלקח האוניברסאלי של החובה לשמור ולהגן על הדמוקרטיה ולהיאבק נגד כל צורה של גזענות; "להכיר ולהבין את מורכבות היחסים בין היהודים לפולנים לאורך ההיסטוריה המשותפת של שני העמים, על הצדדים החיוביים והשליליים שלהם, ולהבין את תולדות יהודי פולין ומורשתם גם על רקע ההיסטוריה והתרבות הפולנית".

4. בחוזר מנכ"ל האחרון, שעסק בנסיעות לפולין ופורסם ב-2004, לא השתנו מטרות המסע והן נותרו כפי שהיו בחוזר המנכ"ל משנת 1991, למעט שתי התוספות דלעיל.

פרט לתוספת משנת 1999 לא חזר המשרד ובחן את הצורך בעדכון המטרות וההדגשים החינוכיים של מטרות המסע. לדעת משרד מבקר המדינה, לאור התמורות שחלו בעולם, באירופה ובחברה הישראלית ראוי שהנהלת המשרד תיבחן אם מטרות המסע כוללות את העניינים העיקריים הנוגעים להנחלת זיכרון השואה.

השיח הציבורי

בחברה הישראלית, בקרב אנשי חינוך ואקדמיה, אישי ציבור ואזרחים מן השורה מתקיים דיון ציבורי בעניין המסע מאז החל. במסגרתו עולות גם שאלות מהותיות לגבי נחיצותו והשפעתו. המתנגדים ולתומכים טיעונים אידיאולוגיים, חינוכיים וכלכליים. להלן עיקרי העמדות.

המצדדים במסע מדגישים את הדברים האלה: (א) חוויה רגשית מתקנת בכל הקשור לטראומת השואה; הם מדגישים את הצורך להנחיל את הזיכרון לדורות הבאים ולחזק את הרגשת שייכותם של התלמידים לתולדות עם ישראל ולמורשתו; (ב) אין תחליף לביקור במקומות שבהם התרחשה השואה והרושם שהביקור מותיר במבקרים הוא עצום, החוויה האמוציונאלית חוברת לידע הקוגניטיבי ומופנמת היטב; (ג) הנסיעה לפולין היא חוויה מעצבת עבור בני הנוער המשתתפים במשלחת ותורמת לגיבוש זהותם היהודית והישראלית; (ד) הביקור בפולין הוא חוליה חשובה בחינוך הדור הצעיר ומסייעת להבנת הקשר בין עברו של העם היהודי לבין הקמת מדינת ישראל; (ה) המסע לפולין מאפשר לתלמידים להכיר את העולם היהודי לפני השואה; (ו) המפגש בין בני נוער יהודיים ופולניים מסייע בהפרכת סטריאוטיפים.

המתנגדים למסע מתייחסים בעיקר לדברים האלה: (א) המסע לפולין מתמקד בעיקר במתקני ההרג - האמצעים הטכניים שבהם רצחו יהודים¹³; (ב) כדי להבין את חשיבות המדינה היהודית אין הכרח לנסוע לפולין, זה תפקידה של מערכת החינוך בכל שנות הלימוד בבתי הספר; (ג) כדי להנחיל את זיכרון השואה ניתן לגבש סיור לימודי שיתמקד באתרים הקשורים לשואה בישראל; (ד) המסע לפולין מתמקד בחורבן החיים היהודיים בשואה ואינו מתמקד די הצורך בחיי התרבות והיצירה טרם התרחשות השואה; (ה) המסע גורם אצל חלק מהתלמידים קשיים רגשיים שלא ברור אם אפשר לטפל בהם במסגרת המשלחת; (ו) חלק מבני הנוער במשלחות רואים במסע יותר "נסיעה לחו"ל" ופחות מסע לימודי; (ז) המסע לפולין עלול ללבנת את השנאה אליה שכן היא

13 בכתבה של אור קשתי ב"הארץ" מה-22.03.10, "חוץ מ'פורנוגרפיה של הרוע' אין בלימוד הפרטים הטכניים של השואה ערך חינוכי", צוטטו דבריה של פרופסור חנה יבלונקה כי "הלימוד הטכני של השואה, איך רצחו את היהודים, שלב הפתרון הסופי וכד' הוא החלק הכי פחות חשוב מבחינה חינוכית. חוץ מ'פורנוגרפיה של הרוע' אין בפרטים הטכניים של השואה ערך חינוכי... לעומת זאת, לסיפורי הניצולים, התרבות היהודית בת אלפי השנים או כיצד המדינה הצעירה השקיעה בבנייה במקום להיכנס למעגל של חורבן והרס - לכל אלה יש ערך חינוכי גדול, אבל בהם אף אחד לא מתעסק".

מוצגת כמקום שהיה ועודנו עוין ליהודים; (ח) המסע מעורר במשתתפים תחושות לאומניות חזקות על חשבון מסרים אוניברסליים של טובלנות ושל אנושיות¹⁴.

על אף השיח הציבורי לגבי המסעות לפולין לא זימנה הנהלת המשרד את המצדדים במסעות ואת המתנגדים להם לשולחן הדיונים כדי לדון בהם ולגבש החלטות מדיניות. לדעת משרד מבקר המדינה, העלאת טענות ענייניות מצד גורמי חינוך ומקצוע בעניין המסעות לפולין מחייבת את הנהלת המשרד לקיים מדי תקופה בחינה של העניין.

מסלול המסעות ואתרי הביקור

במהלך השנים התקיימו סיורים של תלמידים בחסות המשרד לא רק לפולין אלא גם למדינות אחרות שעל אדמתן התחוללה השואה בממדים אדירים כמו צ'כיה (פראג וטרזינשטאט) או אוקראינה. בשנים 2001-2002 ארגן המשרד בשיתוף עם הסוכנות היהודית כמה משלחות בני נוער שנסעו לקייב באוקראינה כדי להדגיש בעיקר את "חיזוק הרגשת הקשר והשייכות של בני הנוער מישראל אל העם היהודי" במפגשים עם קהילות (המטרה מצוינת בחוזר המנכ"ל) ומשם המשיכו לפולין. לדברי מארגני המסע, יש בקייב קהילה יהודית גדולה, לעומת הקהילה היהודית הקטנה בפולין שאינה מסוגלת לקיים מפגשים עם בני נוער רבים. הסיור בקייב עסק בהיבטים הייחודיים של השואה בכרית המועצות - שואת בורות הירי¹⁵. הסיור כלל אתרים כמו "באבי יאר", בתי כנסת פעילים, ביתה של גולדה מאיר ואתרים נוספים.

השאלה מדוע המסעות מתקיימים דווקא לפולין ולא לגרמניה, שבה נולדו הנאציזם ו"הפתרון הסופי", צפה ועלתה פעמים רבות. ממחקרים עולה בין היתר, שההתמקדות בפולין משרתת¹⁶ את חיזוק ההזדהות עם העם היהודי, ולכן העדיפו יוזמי המסעות להתרכז במצבם של הקרבנות ולא בלימוד האידיאולוגיה של המתכננים והמבצעים; מחנות המוות הגדולים המסמלים את השואה נמצאים על אדמת פולין; מאז תום המלחמה עברה פולין פחות שינויים מגרמניה ועדיין נראית אותנטית ופחות מודרנית.

ההחלטה שפולין היא היעד העיקרי למסעות התלמידים - והחל מסוף שנת 2004 היעד היחיד - העלתה לא אחת שאלות, הסתייגויות וחששות להלן דוגמאות:

- 14 במאמר "השואה לילדים" של ליבנה נרי ממאי 2005 ב"הארץ" צוטטו דברים שאמרה דוקטור נילי קרן, מומחית להוראת השואה: "רק כשחזרתי הבנתי כמה פוטנציאל חינוכי ורגשי יש בדבר הזה - וגם כמה הוא מסוכן. מצד אחד, הנסיעה הזאת היא כלי מצוין להבנת הגורל היהודי ולדיון בשאלה באיזה הקשר היסטורי, תרבותי וערכי התאפשרה השואה, אבל מצד שני יש מי שמחטיאים את המטרה וחושבים שהצלחת הנסיעה היא בכך שמייצרים ריגושים ובכי והצהרות מפי הילדים שהם לעולם לא ירדו מהארץ ושכל העולם אנטישמי והופכים את כל העסק לעניין מאוד לאומני".
- 15 השמדת יהודים בשואה בבורות הריגה אפיינה את השלב הראשון בהתפתחות תהליך השמדת היהודים, ובשיטה זו נרצחו למעלה ממיליון יהודים. באתרים המוכרים "באבי יאר" בקייב שבאוקריינה, ה"פורט התשיעי" בקובנה ופונאר בוילנה שבליטא.
- 16 המקורות: (א) ג'קי פלדמן, "בעקבות ניצול השואה הישראלית: משלחות נוער ישראליות לפולין וזהות לאומית", בתוך תיאוריה וביקורת 19 (סתיו 2001), עמ' 170. (ב) חנה יבלונקה, "עולי אירופה ותודעת השואה", הספרייה הירטואלית, מרכז לטכנולוגיה חינוכית, <http://lib.cet.ac.il/pages/printitem.asp>.

1. באוגוסט 2004 התקיים דיון בוועדת העלייה, הקליטה והתפוצות של הכנסת על יזמה לקיים את "מצעד החיים"¹⁷ בשנת 2005 ברומניה במטרה "לקיים את מצעד החיים לא רק במקום אחד, כפי שמתקיים היום, אלא להביא קבוצות של ישראלים גם לרומניה למקומות שבהם התרחשו הזוועות".

יו"ר הוועדה דאז, ח"כ לשעבר קולט אביטל, שאלה אם למשרד יש נימוק "למה רק פולין". היא הוסיפה ש"השואה זה לא רק אושוויץ, אך יש סכנה שזו תהיה התפישה שתשתרש בתודעת הדורות הבאים". באותו דיון הוצעו יעדי נסיעה אחרים. נציג המשרד השיב שאחד השיקולים בנסיעה לפולין הוא הניסיון והידע שנצבר במשרד במסעות לשם.

2. בדצמבר 2009 התקיים דיון בוועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת על המסעות לפולין. אחד מחבריה אמר כי "לא פולין, מדינת פולין או העם הפולני ביצעו את השואה אלא גרמניה והיטלר והמפלגה הנאצית והצבא הנאצי ולפעמים במיקוד העניין בפולין, אנחנו... מחטיאים את המטרה... כשלמעשה העניין, שורש הרע, ההשמדה, הפתרון הסופי, הנאציזם כולו יצא מגרמניה...". "אי אפשר לכסות כראוי חינוכית את נושא השואה בלי גרמניה". בדיון צויין כי יש לבחון מחדש את המסע מבחינה מהותית ולבדוק אפשרויות לנסוע גם למקומות אחרים. המשרד הסכים שאכן נסיעה לפולין בלבד גורמת עיוות היסטורי, אולם לא הסביר מדוע בכל זאת נוסעים רק לשם.

3. בפגישה שהתקיימה ביוני 2010 בין שגריר ליטא בארץ לבין מנכ"ל המשרד, ד"ר שמשון שושני, ציין המנכ"ל ש"תיבחן האפשרות להביא מספר תלמידים המשתתפים במסעות לפולין, לביקור בליטא למשך מספר ימים".

בתשובתו למשרד מבקר המדינה פירט המשרד את השיקולים שהנחו אותו למקד את המסעות לפולין: בפולין חיו כ-3.5 מיליון יהודים שניהלו תרבות וחיים יהודיים עשירים; הגרמנים ריכזו על אדמתה את רוב אתרי ההשמדה; אושוויץ ("פלנטה אחרת") הפכה לסמל השואה היהודית; שילוב יעד נוסף במסע מייקר אותו מאוד.

מסלולי המסע לפולין התגבשו בשנות השמונים של המאה העשרים. מאז התחוללו שינויים במצב הגאופוליטי באירופה, לישראלים יש אפשרויות להגיע למקומות שפעם לא היו נגישים, נוספו מחקרים חדשים על השואה ועלו הצעות לסטורים במדינות אחרות. לדעת משרד מבקר המדינה, על הנהלת המשרד לבחון אם יש מקום לקיום מסעות לייעדים אחרים.

בתשובתו למשרד מבקר המדינה הודיע המשרד, כי מסלולי המסע יידונו בוועדה ציבורית שבכוונתו להקים לאחר קבלת מסקנות מחקר ההערכה.

ההוצאה הכספית

בשנת 2009 הסתכמו ההוצאות על המסעות לפולין בכ-162 מיליון ש"ח. מקורות המימון הם תקציב המשרד ותשלומי הורים. תקציב המשרד מימן כ-15 מיליון ש"ח - כ-9% מן ההוצאות, וכמו כן

17 "מצעד החיים" הוא מצעד של צעירים יהודיים מישראל ומהתפוצות ממחנה ההשמדה אושוויץ למחנה בירקנאו שבפולין. המצעד מתקיים אחת לשנה בחודש מאי, כאשר ביום הזיכרון לשואה ולגבורה נערך הטקס המרכזי במחנה ההשמדה אושוויץ. למצעד מצטרפים, לבד מאזרחים פרטיים, גם תלמידי תיכון במסגרת המסעות לפולין.

המשרד נושא גם בהוצאות עקיפות של המסע כמו הכשרת מדריכים ויועצים פסיכולוגיים. בעיקר הנטל נשאו הורי התלמידים: כ-147 מיליון ש"ח¹⁸, כ-91% מסך ההוצאות.

תקציב המשרד

מקורות המשרד למסע לפולין הם תקציבי המינהל¹⁹ והאגף הבכיר לביטחון. תקציב המינהל מיועד לתשלום לחברה הפרטית המתפעלת את מינהלת פולין ולתשלום עבור המערך התומך של המשלחות הממלכתיות. תקציב האגף הבכיר לביטחון נועד לאבטחת המשלחות בסיוע אנשי ביטחון ישראלים ופולניים.

1. תקציב המינהל מצוי בשתי תקנות: האחת - ייעודית למסע - "יוזמות ופעולות"; האחרת - "פעולות מנהל הנוער - רכישות". הביקורת העלתה כי התקנה הייעודית אינה משקפת את כל פעילות המינהל למסעות, ובמהלך כל שנה תקציבית משתמש המינהל גם בתקציב התקנה האחרת.

מסיבה זאת אין בידי המינהל נתונים עדכניים על הוצאותיו במהלך השנה. למידע זה חשיבות רבה למנהלים ולמקבלי ההחלטות לקביעת מדיניות.

2. בטבלה להלן רשומים נתוני תקציב המינהל ותקציב האבטחה של המשרד למסעות לפולין לשנים 2005-2010 (במיליוני ש"ח)²⁰:

שיעור התוספות לכל התקציב לעומת בסיס התקנות (אחוזים)	סה"כ (תקציב)	תקציב המינהל			תקציב אגף בכיר לביטחון			שנה
		שיעור התוספות לעומת בסיס התקנה (אחוזים)	תוספות במהלך השנה	הסכום בבסיס התקנה	שיעור התוספות לעומת בסיס התקנה (אחוזים)	תוספות במהלך השנה	הסכום בבסיס התקנה	
56	10.0	150	0.6	0.4	50	3.0	6.0	2005
66	10.6	175	0.7	0.4	58	3.5	6.0	2006
57	9.9	533	1.6	0.3	33	2.0	6.0	2007
49	9.4	1,033	3.1	0.3	0	---	6.0	2008
105	12.7	250	0.5	0.2	100	6.0	6.0	2009
108	12.9	350	0.7	0.2	100	6.0	6.0	*2010

* הנתונים מעודכנים לינואר 2011.

- 18 תשלומי ההורים מחושבים על פי השתתפות במסע של 25,000 תלמידים בשנה; על תשלומי הורים לפולין ראו להלן.
- 19 על מלגות לתלמידים נזקקים שמטרתן לאפשר להם את ההשתתפות במסע ראו ברוח זה, "סיוע כספי של משרד החינוך לסטודנטים ותלמידים" עמ' 1017.
- 20 מקור הנתונים: מינהל לכלכלה ולתקציבים - תחום חינוך לא פורמאלי במשרד.

מהטבלה עולה כי בכל אחת מהשנים שנבדקו היו תוספות לתקציב המסעות בשיעורים שנעו מ-49% עד ל-108%. יוצא אפוא כי בכל השנים לא תקצב המשרד בתחילת שנה את הסכומים הדרושים למימון המסע כראוי. לפיכך בסיס התקציב אינו משקף את ההוצאה למעשה בשנת התקציב וכל שנה נדרשות תוספות לתקציב המסעות.

בתשובתו למשרד מבקר המדינה הודיע המשרד כי מאחר ש"תקציב המשרד מונח על שולחן הכנסת לא נוכל לבצע שינויים בבסיס התקציב. לפיכך אנו נתקצב בפניה התקציבית הראשונה שתוגש לאוצר בשנים 2011-2012 את הסכום החסר. בשנת 2013 נדאג לתקצב בבסיס את הסכום החסר".

תשלומי הורים

1. עד שנת 2002 התנהלו ההליכים להתארגנות המשלחות העצמאיות ולתשלום הורי התלמידים ישירות בין בית הספר לבין חברות הנסיעות. בעקבות תלונות על העלות הגבוהה של המסעות ועל שונות גדולה בעלויות בין בתי הספר החליטה שרת החינוך דאז (ח"כ לימור לבנת) בדצמבר אותה שנה כי המשרד יתאם את הנסיעות של כל משלחות התלמידים היוצאות לפולין. בעקבות החלטה זו פרסם המשרד מכרז שמטרתו העיקרית הייתה לצמצם עלויות ולקבוע את הסכום המרבי של תשלום ההורים ואת השירותים המזערית הנדרשת ממי שמוציא לפועל את הנסיעות.

תנאי המכרז לגבי המסלול, רמת השירות ותשלומי ההורים מחייבים את המשלחות הממלכתיות ואינם נתונים למשא ומתן או לשינוי. לעומת זאת, המשלחות העצמאיות רשאיות לקבוע באישור המינהלה מסלולים שונים במעט מאלה של המשלחות הממלכתיות ואת רמת השירות שתינתן להן, ולנהל משא ומתן על התשלום עבור המסע בהתאם לכוח המיקוח של כל בית ספר.

2. להלן פרטים על מכרזים שפרסם המשרד לקבלת שירותים לארגון המסעות, ולפיהם נקבע המחיר המרבי שניתן לגבות ממשתתף:

(א) לפי תנאי המכרז הראשון שפורסם והיה תקף בשנים 2003-2007 התשלום המרבי לתלמיד עבור המסע היה 1,132 דולר (4,850 ש"ח).

(ב) בינואר 2008 פרסמה ועדת המכרזים של המשרד תוצאות מכרז נוסף שלפיו התשלום בעבור המסע יהיה 6,400 ש"ח - הסכום עלה בכ-33% לעומת המכרז הקודם. לפי ניתוח תוצאות המכרז על ידי המינהלה מרבית העלייה נובעת מעלויות מחירים בפולין (כ-64%), והיתר - מהוספה של סעיפי הוצאה שלא נכללו במכרז הקודם, וביניהם הכנה למסע בארץ, תוספת לאוכל כשר ורופא לכל משלחת (כ-36%).

(ג) בשנת 2009 פרסם המשרד מכרז חדש לשנה אחת בלבד ונקבעו בו התשלומים האלה: בעבור נסיעה בחודש מרס - 5,149 ש"ח, בחודש אפריל - 6,800 ש"ח, ובחודשים אוקטובר-נובמבר - 4,990 ש"ח.

(ד) בסוף 2009 פרסם המשרד מכרז חדש והתשלומים שנקבעו בו היו 1,480 דולר (5,900 ש"ח) לתלמיד במשלחת היוצאת בסבב הראשון; 1,398 דולר (5,500 ש"ח) לתלמיד במשלחת היוצאת בחודש מרס; ו-1,870 דולר (7,000 ש"ח) לתלמיד במשלחת בחודש אפריל.

בדיקות להוזלת המסע

1. בגלל הביקורת שנמתחה בציבור על גובה תשלומי ההורים עבור המסע מינתה בסוף 2007 מנכ"לית המשרד דאז, גב' שלומית עמיחי, ועדה ציבורית לבחינת ההוראות בעניין (ועדת מרוז).

הוועדה הגישה את מסקנותיה במאי 2008, והן כללו המלצות הנוגעות להיבטים פדגוגיים של המסע ולהיבטים כלכליים שלו. ועדת מרוז ציינה את החשיבות "הלאומית-חינוכית-ערכית" שלו וציינה כי משך המסע (שמונה ימים) אופטימלי, תהליך ההכנה למסע קריטי, וחשוב לקיים בעניינו מערך סבסוד ומלגות. הוועדה הביעה את חששה שהתשלומים המאמירים עלולים להקטין את מספר התלמידים שישתתפו במסע.

2. במהלך שנת 2010, בהתאם לדרישה של יו"ר ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת הוכנו שתי עבודות שעסקו בבדיקת עלויות המסע תוך בחינת אפשרויות לצמצומן²¹. נבחנו בהן שתי חלופות להפחתת תשלומי ההורים: חלופה אחת - קיצור המסע משמונה ימים לארבעה; והשנייה - שינוי חלק מהמגבלות של המשרד על הזכיינים כמו מועדי הטיסות ומספר המלווים. משתי העבודות עולה כי קיצור מספר ימי המסע במחצית יקטין את תשלומי ההורים בכ-10% עד 30%. כותבי העבודות מציינים כי לא נבדקו ההשפעות החינוכיות של החלופות ויכולת בתי ספר לעמוד בשינויים.

על הנהלת המשרד לקיים דיון על ההמלצות משנת 2010 ולהתייחס גם למסקנות ועדת מרוז משנת 2008. כמו כן עליה ליזום בדיקות נוספות מסוג זה ולבחון דרכים נוספות להגברת תחרות בין החברות המתמודדות במכרז כדי להקטין את תשלומי ההורים.

בתשובת המשרד נכתב כי בעקבות הביקורת התקיים בלשכת מנכ"ל המשרד דיון שבו הוחלט לבחון את ההמלצות משנת 2010 כדי לקבל החלטות על "הדרך הטובה להקטנת תשלומי ההורים תוך שמירה על התהליכים החינוכיים והערכיים של המסע".

מינהלת פולין

התארגנות בית ספר למסע מתחילה חודשים אחדים לפני המועד המתוכנן למסע בהגשת בקשה למינהלה. ההכרעה בין נסיעה במסגרת משלחת ממלכתית או במסגרת משלחת עצמאית נתונה לשיקול דעתו של בית הספר. כל בקשה על נתוניה נבדקת בידי עובדי המינהלה.

למינהלת פולין שני תפקידים עיקריים: מתן שירותים למשלחות ואיסוף מידע בסיוע חברה פרטית המתפעלת את מינהלת פולין. להלן פרטים:

1. לתיאום ולארגון של מסעות המשלחות הממלכתיות אחראית המינהלה ולא בית הספר. הארגון כולל את קביעת התכנית; קבלת מידע מבית הספר על גודל הקבוצה ושיבוצה במשלחת; שיבוץ ראשי משלחות ומדריכים; השתלמויות למורים ולמלווים; תיאום שירותי הקרקע (כניסה לאתרים, שהות במלונות ועוד); טיפול במקרים חריגים. הסכום שמשלמים ההורים שילדיהם משתתפים במשלחת ממלכתית הוא הסכום שנקבע במכרז.

2. המשלחות העצמאיות זכאיות גם הן לכל השירותים, התנאים והמחיר שזכאיות להם המשלחות הממלכתיות. כאמור, המשלחות העצמאיות רשאיות לקבוע בעצמן את רמת השירות ולהוסיף אתרים על אלה המחויבים בהוראות הקבע, ולכן מחיר המסע נקבע במשא ומתן בין מנהל בית הספר ובין סוכנות הנסיעות. המינהלה אינה מבקשת מהמשלחות העצמאיות לדווח לה על הסכום שמשלמים ההורים. עיקר הטיפול של המינהלה במשלחות העצמאיות הוא שיבוץ בתי הספר לטיסות לפולין ופירוקן בעיות. את תכנית המסע מציעה המשלחת והמינהלה בודקת ומאשרת אותה.

21 1. אהוד ששון ושות' רואי חשבון, בדיקת הוצאות בארץ עלויות נסיעות בני נוער במשלחות לפולין, מאי 2010; 2. מרכז המחקר והמידע, הכנסת, בחינת עלויות משלחות בני הנוער לפולין ודרכים להפחתתן (הוגש לוועדת החינוך, התרבות והספורט), יולי 2010.

3. לכל משלחת המינהלה פותחת תיק ובו פניית בית הספר, נתוניו ופרטי המשלחת. למינהלה מאגר נתונים ממוחשב (להלן - מאגר המינהלה) שמוזנים אליו רק חלק מהנתונים הנאספים ובהם שם בית הספר, מספר המשלחת, מחוז גאוגרפי, סוג פיקוח (דתי או לא דתי), תאריך יציאה, מספר תלמידים, מספר המלווים ופרטיהם.

מבדיקת משרד מבקר המדינה עולה שאין בידי המינהלה פרטים מזהים של בתי ספר- "סמל המוסד" שלהם.²² הנתונים במאגר הממוחשב של המינהלה אינם בנויים לפי ההגדרות של האחראי לתקינה במינהל התקשוב ומערכות המידע שבמשרד.²³ מאחר שהמינהלה אינה מקלידה את "סמל המוסד" למאגר הממוחשב שלה ואינה מגדירה את המשתנים לפי הגדרות הממונה על התקינה קשה לזהות את בתי ספר ולהצליח את נתוני מאגר הנתונים הממוחשב של המינהלה לנתונים שבמאגרים אחרים במשרד. כתוצאה מכך נמנעת היכולת לאפיין את המסע ולנתח פרמטרים שלו כמו שיעור ההשתתפות של תלמידים מבתי ספר שונים לאורך זמן, אי-השתתפות בתי ספר במסעות, רמות טיפוח של בתי הספר המשתתפים במסע (ראו להלן).

זאת ועוד, כאמור המינהלה אינה אוגרת מידע חשוב כמו התשלום הנגבה מהורי התלמידים במשלחות העצמאיות, שהן מרבית המשלחות. בידי המינהלה יש נתונים על תשלומי ההורים של המשתתפים במשלחות הממלכתיות (כ-20% מן המשלחות) כפי שנקבעו במכרזים השונים, אך גם נתונים אלה אינם מוזנים למערכת הממוחשבת. כתוצאה מכך אין בידי המינהלה מידע מדויק על התשלומים שהורים משלמים ואין ביכולתה לקיים מעקב רב-שנתי בעניין.

על המשרד לאסוף מידע על המשלחות ולאגם אותו כך שניתן יהיה לקבל תמונה כוללת ושוטפת על המסע לפולין.

המשרד השיב כי הוא "פועל להכנת מסד נתונים ממוחשב הכולל את [נתוני] הביטחון, הארגון, והתהליכים החינוכיים הרלוונטיים למסעות שממנו יוכלו להפיק מידע על נקודות התורפה ולהסיק מסקנות שיאפשרו לו לקבל החלטות מדויקות יותר לגבי התלמידים שנוסעים או לא נוסעים לפולין".

מאפייני המשלחות בשנת 2009

מאפיינים כלליים

משרד מבקר המדינה בחן מאפיינים שונים של המשלחות שיצאו למסע בשנת 2009. הואיל ו"סמל המוסד" אינו מוזן למאגר המינהלה הוסיף משרד מבקר המדינה נתונים אלה למאגר המינהלה ואיחד ידנית שני קובצי נתונים ממוחשבים: האחד - קובץ של המינהלה, והאחר - קובץ שהתקבל מהמדען הראשי שבמשרד. האחרון כלל נתונים על כל מוסדות הלימוד בחטיבה העליונה לפי המשתנים הבאים: "סמל מוסד", "שם מוסד", "מחוז גאוגרפי", "יחידת דיווח", "יישוב", "מעמד משפטי",

22 סמל מוסד - "מספר מזהה חד-חד-ערכי של מוסד" במערכת החינוך.

23 למשל, בהגדרת "מחוז גאוגרפי" בקובצי מינהלת פולין יש גם הגדרות של המשתנה "יחידת דיווח"; ב"סוג הפיקוח" מופיעות שתי אפשרויות בלבד: דתי או לא דתי, בעוד שלפי הגדרות האחראי לתקינה יש אפשרויות נוספות.

"פיקוח", "מגזר" ו"מדד טיפוח" (על מדד הטיפוח ראו להלן). לפי קובץ זה יש 1,221 מוסדות לימוד של החטיבה העליונה.

1. מנתוני מאגר המינהלה עולה כי במסע לפולין משתתפים רק בתי הספר השייכים למגזר היהודי²⁴ ונמצאים בפיקוח ממלכתי (להלן - מ"מ) וממלכתי-דתי (להלן - מ"מ"ד)²⁵. לפי קובץ המדען הראשי, במגזר היהודי בפיקוח מ"מ ומ"מ"ד יש 629 מוסדות לימוד (כ-50% מכלל מוסדות הלימוד בחטיבה העליונה), ונתוני קבוצה זו (להלן - אוכלוסיית הייחוס) היו הבסיס להשוואה עם מאפייני המשלחות.

המשלחות מגיעות רק מ-50% ממוסדות הלימוד בחטיבה העליונה - מהמגזר היהודי בפיקוח מ"מ ומ"מ"ד. מאחר שהמשרד רואה עצמו מחויב להנחיל את משמעותיות השואה במערכת החינוך כולה עליו לבחון אם שיעורי השתתפות אלה והתפלגותם עולים בקנה אחד עם מטרותיו.

2. בטבלה להלן מצוינים נתוני המשלחות בשנת 2009 לפי סוגיהן:

בתי ספר		תלמידים		משלחות		
אחוז	מספר	אחוז	מספר	אחוז	מספר	
66	258	81	17,533	87	217	משלחות עצמאיות
34	*132	19	4,124	13	33	משלחות ממלכתיות
100	390	100	21,657	100	250	סך הכול

* הואיל ואין נתונים ממוחשבים על מספר בתי הספר במשלחות הממלכתיות, לדברי מינהלת פולין ניתן להניח שכל משלחת ממלכתית כוללת תלמידים מארבעה בתי ספר.

בשנת 2009 יצאו כ-81% מהתלמידים למסעות במסגרת משלחות עצמאיות. מספר התלמידים הממוצע במשלחת עצמאית היה 80, ובמשלחת ממלכתית - 125. במסעות השתתפו כ-60%²⁶ ממוסדות אוכלוסיית הייחוס וכ-30%²⁷ מכלל מוסדות הלימוד בחטיבה העליונה.

3. בטבלה להלן מוצגות התפלגויות של כל המשלחות ושל המוסדות באוכלוסיית הייחוס לפי סוג הפיקוח:

אוכלוסיית הייחוס		משלחות		
אחוז	מספר	אחוז	מספר	
62	389	83	208	פיקוח ממלכתי
38	240	17	42	פיקוח מ"מ"ד
100	629	100	250	סך הכול

24 יש ארבעה מגזרים: יהודי, ערבי, דרוזי ובוואי.
 25 יש שלושה סוגי פיקוח: ממלכתי, ממלכתי-דתי ועצמאי.
 26 390 בתי ספר מ-629 בתי ספר באוכלוסיית הייחוס.
 27 390 בתי ספר מ-1,221 בתי הספר.

מהטבלה עולה כי מרבית המשלחות הן מבתי ספר שבפיקוח הממלכתי - 83%, אף ששיעורם באוכלוסיית הייחוס - כ-62%. רק 17% מהמשלחות הן מבתי ספר שבפיקוח ממ"ד, אף ששיעורם באוכלוסיית הייחוס הוא 38%. נמצא כי המשרד לא בדק את הסיבות לפערים אלה ואם ראוי לצמצמם. לדעת משרד מבקר המדינה יש מקום לבחון זאת.

המשרד ציין כי הוא מודע לכך ולאחר קבלת תוצאות מחקר ההערכה יבדוק גם את הנושא הזה.

4. משרד מבקר המדינה בדק את מאפייני המשלחות לפי "מחוז גאוגרפי" והשווה אותן לאוכלוסיית הייחוס. מאחר שלא היו נתונים כאלה על המשלחות הממלכתיות נבדקו המשלחות העצמאיות; בטבלה שלהלן מוצגות ההתפלגויות:

אוכלוסיית הייחוס		משלחות		
מספר	אחוז	מספר	אחוז	
83	13	25	12	ירושלים
85	14	22	10	צפון
67	11	23	10	חיפה
157	25	80	37	מרכז
95	15	40	18	תל אביב
101	16	21	10	דרום
41	7	6	3	יהודה ושומרון
629	100	217	100	סך הכול

מהטבלה עולה כי ממחוז המרכז יצאו באופן יחסי יותר משלחות - 37%, לעומת שיעור המוסדות באוכלוסיית הייחוס - 25%. במחוזות האחרים ההבדלים אינם גדולים דיים כך שניתן להסיק שכמעט אין קשר בין מיקומו הגאוגרפי של בית הספר לבין השתתפותו במסע לפולין.

מאפיינים לפי "מדד הטיפוח"

משרד מבקר המדינה בדק מאפיינים של המשלחות לפי "מדד הטיפוח"²⁸ של המשרד. במדד זה ארבעה מרכיבים לפי המשקלות האלה: 40% - השכלת הורים (המשכיל מבין ההורים); 20% - הכנסה שנתית ברוטו של המשפחה (לפי נתוני מס הכנסה ומרשם האוכלוסין); 20% - פריפריאליות בית הספר; 20% - ארץ לידה של הורי התלמיד.

"מדד הטיפוח" מחושב לגבי כל תלמיד בנפרד, אך השימוש שנעשה בו הוא לגבי בית הספר בכללותו: ציוניהם של כל התלמידים בבית ספר משוקללים לציון אחד שהוא "מדד הטיפוח של בית הספר" והציון יכול לנוע מ-1.0 (המבוסס ביותר) עד 10.0²⁹. ככלל, בית ספר אשר רבים מתלמידיו הם בעלי ציון גבוה בהתאם למדד זה (יש להם חסכים חינוכיים רבים), יקבל ציון בית ספרי גבוה.

28 "מדד הטיפוח" - מדד טיפוח שטראוס הוא מדד שבנה המדען הראשי של המשרד בשנת 2006 כדי לסייע בהקצאת חלק מהמשאבים במערכת החינוך וכדי לסייע בניבוי הישגים לימודיים של תלמידים.

29 מאחר שמדד הטיפוח מחושב כממוצע בבית הספר ערכי הקצה 1.0 ו-10.0 הם ערכים תאורטיים.

משרד מבקר המדינה בנה קבוצות טיפוח לפי המספר השלם של מדד הטיפוח של משלחת או מוסד. למשל, מוסד שמדד הטיפוח שלו 3.33 ישתייך לקבוצת טיפוח 3. היות שנתוני בתי הספר של המשלחות הממלכתיות אינם מוקלדים למאגר הנתונים של המינהלה, הנתונים בטבלה להלן מתייחסים רק למשלחות העצמאיות.

קבוצת טיפוח	משלחות		אוכלוסיית הייחוס	
	מספר	אחוז	מספר	אחוז
1	34	16	35	6
2	66	30	79	13
3	41	19	79	13
4	28	13	78	12
5	22	10	91	14
6	14	6	101	16
7	6	3	94	15
8	6	3	52	8
9	0	0	20	3
סך הכול	217	100	629	100

מהטבלה עולה ש-65% מהמשלחות נמצאים בשליש העליון של קבוצות הטיפוח (קבוצות 1-3), בשעה ששיעורן באוכלוסיית הייחוס הוא 32% בלבד. מן השליש התחתון של קבוצות הטיפוח (קבוצות 7-9) השתתפו רק כ-6% מהמשלחות בעוד ששיעורם באוכלוסיית הייחוס הוא כ-26%. מקבוצת הטיפוח שלה החסכים הגדולים ביותר - קבוצה 9 - לא היו כלל משלחות.

מהנתונים עולה כי יש מתאם חיובי בין מדד הטיפוח של בית ספר לבין השתתפותו במסע לפולין. ואולם הסיבות לאי-השתתפות תלמידים במסע לפולין יכולות להיות כספיות, נפשיות, אידיאולוגיות, אי-מודעות או אי-כלילת ההשתתפות במסע בסדר העדיפות של התלמיד או של הוריו. סביר להניח שבית ספר שלתלמידיו חסכים גדולים יעדיף להשקיע משאבים בקידום מהשתתפות במסע לפולין. היות ששיעור מרכיב ההכנסה במדד הטיפוח הוא רק 20%, לא ניתן להגיע למסקנה חד-משמעית שלהכנסת הורי התלמיד השפעה מכרעת על השתתפותו במסע לפולין, ואין היא בהכרח הגורם הדומיננטי.

המינהל לא בדק את הסיבות לאי-השתתפות תלמידים במסע; עליו לעשות זאת ולבדוק בין היתר גם את משקל התשלום באי-השתתפותם של התלמידים במסע.

לדעת משרד מבקר המדינה, על מינהל חברה ונוער מוטלת החובה להכין מסד נתונים ממוחשב עם כל המרכיבים הרלוונטיים למסעות, שממנו יוכל להפיק מידע שיסייע לו לאתר נקודות תורפה וכשלים הנוגעים להם ולפעול לתיקונם.

ההכנה למסע, המסע והשיבה הביתה

ההכנה למסע

בהוראת הקבע נקבע כי ההכנות למסע הן מכלול חינוכי הכרוך במאמץ עיוני, חברתי, רגשי וארגוני כאחד אשר להן שותפים ראש המשלחת, המורים המלווים, המדריכים, המאבטחים והתלמידים. בהכנת התלמידים יש חלק עיוני עם פרקי לימוד בנושאים מרכזיים הקשורים למסע והכנה "חברתית-רגשית". לפי הוראות הקבע, "השתתפות פעילה בכל ההכנות למסע היא חובה החלה על כל המשתתפים במסע, על המלווים ועל הנוער כאחד, והיא תנאי ליציאה למסע לפולין. ההשתתפות הפעילה בהכנות תשמש קריטריון לאישור השתתפותם של התלמידים והמלווים במסע".

בהוראות הקבע יש המלצה לשלב בהכנה ביקורים וימי לימוד במכוני השואה. הביקורים במכוני נועדו להעשיר ולהשלים את תכנית ההכנה של הקבוצה או להחליפה. בהוראות הקבע מודגש שיש לבדוק ולוודא שתכנית הביקור או יום העיון המתקיימים במכוני השואה אכן מותאמים לתכנית ההכנה של הקבוצה.

רוב בתי הספר נעזרים בשלב ההכנה במכוני השואה. תכניות ההכנה נשלחות למינהלת פולין, והיא מאשרת אותן. יחד עם זאת המשרד אינו מוודא שהתכניות אכן מוצאות לפועל ככתבן וכלשוונן. המשרד לא ייעד מפקחים מטעמו לביקורת בשלבי ההכנה, אף שביקורת כזאת חשובה מאחר שלהוראת השואה ולקחיה יש כמה גישות. על המשרד לפקח שמכוני השואה יפעלו בהתאם להמלצותיו הפדגוגיות וידגישו את העניינים שלדעתו יש להדגיש במסעות.

בתשובתו למבקר המדינה הודיע המשרד כי החליט שמשנת הלימודים התשע"א ישתתפו כל תלמידי כיתות י"א בימי עיון במרכזים החינוכיים להנחלת השואה במטרה להעצים את זיכרון השואה בקרב התלמידים. בעקבות החלטה זו פועל המשרד להכנת תקנון "למערכת ההנחיה והפיקוח על המכוני ההנחלת זיכרון השואה ומשמעויותיה (מכוני השואה) במסגרת מינהל חברה ונוער".

התנהגות בני הנוער במסע

בהוראות הקבע מפורטים תבחינים לבחירת בני הנוער המצטרפים למסע; נקבע כי במסעות ישתתפו תלמידי כיתות י"א-י"ב, שהחליטו להצטרף מבחירה חופשית, גילו עניין בנושא ועברו בדיקה של התאמה חברתית. נקבע שאין לשתף במסע בני נוער שיש חשש ממשי שהתנהגותם במסע תהיה בלתי-ראויה, ובני נוער שיש לגביהם חשש שיתקשו לעמוד בחווייתו.

בינואר 2007 מינה ראש מינהלת פולין דאז, מר יוסי לוי, ועדה לבדיקת התנהגות בני נוער במסע לפולין; היא התבקשה לבדוק את היקף ההתנהגות החריגה, לרכז נתונים על מקרים אופייניים, לעמוד על הסיבות לכך ולהציע הצעות למניעתה.

הוועדה הקימה שתי ועדות משנה: האחת עסקה בבחירת תלמידים למשלחת ובהכנתם ליציאה למסע, והאחרת עסקה בקביעת כללי התנהגות של המשלחות. ועדת המשנה האחת המליצה על בחירה קפדנית ובלתי-מתפשרת של התלמידים למשלחת לפי הקריטריונים המופיעים בהוראות הקבע: החתמת כל תלמיד והוריו על תקנון מפורט, השתתפות מלאה של היוצאים למסע בכל שלבי ההכנה לקראתו, איסור שיתוף תלמידים שלקחו חלק בהתנהגות אלימה והפעלת פיקוח ובקרה אפקטיביים מטעם המשרד על ההכנות. ועדת המשנה האחרת קבעה הנחיות להתנהגות בני הנוער במסע.

הוועדה ציינה כי התקשתה באיסוף מידע לגבי היקף ההתנהגות החריגה מאחר שלא היו נתונים על כך. היא ציינה כי בבדיקה שעשתה במינהל ובאגף הביטחון במשרד התברר שבדרך כלל התנהגות התלמידים הייתה טובה; אולם הערכה זו התבססה על שיחות ולא על איסוף מידע.

בתשובתו למשרד מבקר המדינה מסר המשרד כי "בשנים האחרונות" מחייבת המינהלה את ראשי המשלחות לדווח לה על אירועים חריגים, ויש לה מקורות מידע נוספים כמו שגרירות ישראל בפולין ואנשי הביטחון המלווים את המשלחות. דיווחים אלה מתויקים במינהלה. המשרד הוסיף שבכוונתו לשלב דיווחים אלה גם במערכת הממוחשבת.

לדעת משרד מבקר המדינה, על המשרד לוודא כי מועברים לעיונו כלל האירועים החריגים שהתרחשו ודרכי הטיפול של בתי הספר באירועים אלה. כמו כן המשרד נדרש לבחון את היקף התופעה ולבחון אם ההנחיות שהוציא אפקטיביות ונותנות מענה הולם לבעיה.

השיבה הביתה

בהוראות הקבע נכתב כי השיבה הביתה היא שלב חשוב ביותר של המסע; "כדי לסייע לבני הנוער להתמודד עם השאלות האישיות ועם הקשיים שעלו במהלך המסע ושלא נמצאו להם מענים מספקים וכדי לעזור להם לפרוק את העומס הרגשי שצברו במסע ולהפוך אותו למנוף לצמיחה רגשית וקבוצתית יש לקיים לאחר השיבה הביתה פעולות שתאפשרנה עיבוד חינוכי של החוויות הרגשיות והלימודיות". נקבע שפעילות חינוכית זו תהיה זמנית אך לא חד-פעמית והיא תיעשה בשלבים.

בחוברת "המסע לפולין, מסע של אדם בעקבות בני אדם"³⁰ (להלן - החוברת) הושם דגש על השיבה מן המסע, על הדגשים הרגשיים והפסיכולוגיים שבחזרה לשגרה, על המשך עיבוד חוויות המסע, על מעקב אחר התלמידים החוזרים ועל איתור המתקשים להתמודד. בחוברת הומלץ שאותם המנחים שעסקו בהכנה למסע ייפגשו עם התלמידים גם אחריו כדי לסייע בסיכום ובשימור של החוויה.

בחוברת הושם דגש גם על המפגש של החוזרים מן המסע עם התלמידים שלא יצאו אליו ועל החשש של השבים שלא יבינו אותם אחרי החוויה שחוו. קיים גם חשש שהתלמידים שנשארו בארץ יחוו תסכול בגלל החמצת החוויה. בחוברת הומלץ על פעילויות נפרדות ליוצאים ולנשארים וגם על סדנאות משותפות במטרה ליצור גיבוש.

אף שהמשרד ראה חשיבות בפעילות לאחר השיבה לארץ, הוא הזניח פן זה של המסע: הוא לא הנחה את בתי הספר להקצות לשיבה הביתה את השעות הנחוצות לכך ולא חייב את בתי הספר לקיים פעילויות אלה כפי שעשה בשלב ההכנה למסע. התברר גם כי בכל שנות קיום המסע המשרד לא הכין לנשארים בארץ תכניות מפורטות שיקלו את הגישור על הפערים בין משתתפי המסע לנשארים.

לדעת משרד מבקר המדינה, על מינהל חברה ונוער לדאוג שיוכנו תכניות לשיבה הביתה לכל התלמידים כדי לסייע להדגשת המשותף להם ולעמוד בהוראות הקבע שלו.

30 השירות הפסיכולוגי הייעוצי בשיתוף מנהל חברה ונוער, משרד החינוך, התרבות והספורט (ללא תאריך).

בתשובת המשרד נכתב כי השתתפות תלמידי כיתות י"א בימי העיון שהוזכרו לעיל תיתן מענה לאלה מהתלמידים שלא נטלו חלק במסע. חוץ מזה בכוונת המשרד להכין הנחיות למנהלי בתי הספר לגבי תלמידים שאינם משתתפים במסע לאחר קבלת התוצאות של מחקר ההערכה. המשרד מסר כי הוא מנחה את בתי הספר לקיים פעילות ואף דורש תכנית מפורטת בטופס בקשת היציאה לפולין. יחד עם זאת השיבה הביתה תידון בוועדה שבכוונתו להקים.

סיכום

מסוף שנות השמונים של המאה העשרים מתקיימים בחסות משרד החינוך מסעות בני נוער לפולין, ומספר המשתתפים בהם הולך וגדל. מסעות אלה מספקים בעיקר את החוויה הרגשית של מאורעות השואה על ידי סיורים במקצת האתרים שבהם התרחשה.

מטרות המסע ומסלוליו נקבעו כשהחלו בהם; לאחר מכן התעצם השיח הציבורי לגבי המסע ומסלוליו, אך הוא לא נידון דיון מעמיק במשרד החינוך. על משרד החינוך לבדוק אם מטרות המסע הושגו ולבחון אותן לאור התמורות הרבות שהתחוללו בחברה הישראלית ובאירופה. כמו כן מוטלת עליו החובה לבחון מחדש את אתרי המסע ומסלוליו ואת הדרך המיטבית להנחלת זיכרון השואה.

במשרד אין מידע מרוכז על המסעות. כתוצאה מכך אין הוא יכול לעקוב לאורך שנים אחר המסעות לפולין ולקיים הערכה כללית בעניין. על המשרד לשפר את מאגר המידע של המינהלה.

את חלק הארי של המסע מממנים ההורים. תשלומים אלה האמירו מאוד בשנים האחרונות והם אינם שווים לכל נפש. על משרד החינוך לבדוק אם תשלומים אלה מונעים מתלמידים להשתתף בו ולדאוג ששיקולים כספיים לא יהיו גורם לאי-השתתפות תלמידים במסע.